

Over waarheidsvinding en de vergeten context van psychiatrische zorginstellingen in oorlogstijd

ARMAND HÖPPENER

Voormalig voorzitter Stichting Vergeten Slachtoffers Tweede Wereldoorlog

NIEUWEGEIN, 22 oktober 2025

Geachte redactie van *BMGN – Low Countries Historical Review*,

Met grote waardering heb ik in het septembernummer van *BMGN – Low Countries Historical Review* (2025, 140-3) het recensieartikel ‘Het lot van psychiatrische patiënten in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog’ gelezen van Cecile aan de Stegge, Lucie Beaufort, Rense Schuurmans en John Stienen. Daarin bieden zij een kritische bespreking van het boek *Uit zorg verdreven. Het lot van psychiatrische patiënten in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2023) van NIOD-onderzoekers Eveline Buchheim en Ralf Futselaar – het resultaat van een onderzoek in opdracht.

Het recensieartikel van Aan de Stegge et al. vormt een belangrijk keerpunt in de geschiedschrijving over psychiatrische zorginstellingen in oorlogstijd. Het brengt opnieuw de menselijke werkelijkheid in beeld die in eerdere benaderingen te veel achter cijfers en modellen is verdwenen. Als voormalig voorzitter van de Stichting Vergeten Slachtoffers Tweede Wereldoorlog, de organisatie die het bovengenoemde landelijke onderzoek van het NIOD mede initieerde en financierde, voel ik mij verantwoordelijk om deze discussie te voeden met context. Niet om te oordelen, maar om de samenhang te herstellen tussen het oorspronkelijke onderzoeksprogramma (2018), de uiteindelijke NIOD-publicatie (*Uit zorg verdreven*, 2023) en de recente bijdrage van Aan de Stegge et al. (2025).

De oorspronkelijke ambitie

In januari 2018 stelden het NIOD en de Stichting Vergeten Slachtoffers een gezamenlijk onderzoeksprogramma vast. Dat programma, ‘Psychiatrische inrichtingen en tehuizen tijdens de Tweede Wereldoorlog – Contouren van een onderzoeksprogramma’, formuleerde een brede opdracht: het onderzoek moest niet alleen de sterftcijfers analyseren, maar ook de

levensomstandigheden waaronder patiënten leden en stierven zoals evacuaties, voedseltekorten, ziektes, bezettingsmaatregelen en bestuurlijke keuzes. Tijdens het overleg van 6 mei 2021, waaraan Frank van Vree, de toenmalige NIOD-directeur en Aartjan Beekman, voorzitter van de wetenschappelijke commissie van dit onderzoek, deelnamen, werd nogmaals bevestigd dat dit programma leidend zou blijven. De balans tussen kwantitatieve analyse en menselijke ervaring, tussen cijfers en zorgpraktijk, was toen nog uitgangspunt. Het onderzoek moest niet slechts verklaren *dat* er sterfte was, maar begrijpen *hoe* en *waarom* die plaatsvond.

De versmalling van de uitwerking

Het uiteindelijke boek *Uit zorg verdreven* van Buchheim en Futselaar betekende voor velen een teleurstelling. De uitwerking versmalde het oorspronkelijke perspectief: de nadruk kwam te liggen op statistische modellering aan de hand van de sterftecijfers van vier instellingen, terwijl de dagelijkse werkelijkheid van honger, kou, ziekte, evacuaties en oorlogsgeweld grotendeels buiten beeld bleef.

Het door de auteurs gebruikte model (Cox-regressie) bood onvoldoende basis voor causale conclusies, mede door het ontbreken van namen en doodsoorzaken. Daardoor konden de onderzoekers patiënten die kort na ontslag overleden niet volgen, wat leidde tot de presentatie van een vertekend beeld van ‘lage sterfte onder langdurig opgenomen patiënten’. In werkelijkheid stierven velen – jong en oud – aan uitputting, infecties en honger.

Als voorzitter van de Stichting Vergeten Slachtoffers kon ik de conclusies van dat rapport niet verdedigen en ben ik een week voor publicatie afgetreden. Waarheidsvinding vraagt openheid, niet versmalling; medemenselijkheid, geen reductie tot getallen.

De heropening van het gesprek

Het artikel van Aan de Stegge, Beaufort, Schuurmans en Stienen in *BMGN* herstelt de balans. Hun analyse van instellingen in Den Dolder, Delft, Warnsveld en Venray toont overtuigend dat oversterfte niet enkel het gevolg was van algemene oorlogsomstandigheden, maar van specifieke en vermijdbare factoren binnen het zorgsysteem zelf.

Zij laten zien dat:

- evacuaties, vaak afgedwongen door de Duitse Wehrmacht, duizenden patiënten extra risico's opleverden;
- overbevolking, voedseltekorten, infectieziekten (met name tuberculose) en personeelsgebrek structurele oorzaken waren;

- Duitse troepen zich op instellingsterreinen verschansten, gebouwen vorderden en patiënten rechtstreeks blootstelden aan oorlogsgeweld;
- en dat veel patiënten wél bewust leden onder honger, angst en kou.

Deze bevindingen sluiten aan bij de eerdere studie *Vergeten Slachtoffers* (2017) van Marco Gietema en Cecile aan de Stegge en bij de oorspronkelijke intentie van het landelijke onderzoeksprogramma.

Over waarheidsvinding en verantwoordelijkheid

Er bestaat geen tegenstelling tussen wetenschap en medemenselijkheid. Onderzoek dat de menselijke context negeert, verliest morele betekenis; onderzoek dat zich enkel laat leiden door compassie, verliest wetenschappelijke kracht. De uitdaging is balans, precies wat in het gezamenlijk onderzoeksprogramma van 2018 werd beoogd. Ik ben het met Ralf Futselaar eens dat Nederland soms worstelt met een ‘slachtofferbehoefte’. Maar het tegendeel, de afweer tegen erkenning, is even gevaarlijk. Wie de duizenden gestorven patiënten wegzet als ‘geen uitzonderlijke sterfte’, miskent hun radicale kwetsbaarheid en onze historische verantwoordelijkheid. De bijdrage van Aan de Stegge et al. is daarom geen sluitstuk, maar een noodzakelijke correctie op een te smalle lezing van het verleden.

Voorstel voor vervolg

Ik bepleit een nieuwe, onafhankelijke onderzoeksrond, onder gezamenlijke verantwoordelijkheid van de zorgbranches, het NIOD en de universiteiten, waarin:

- sterftecijfers én doodsoorzaken systematisch worden onderzocht;
- de invloed van evacuaties en bezetting expliciet wordt meegenomen;
- de fysieke en morele ontwrichting van instellingen wordt gedocumenteerd;
- en nabestaanden en zorgprofessionals opnieuw worden betrokken.

Alleen dan kan recht worden gedaan aan de slachtoffers én aan de wetenschap.

Slot

Ik schrijf u uit verantwoordelijkheid voor de doelgroep van psychiatrische patiënten en mensen met een verstandelijke beperking. De geschiedenis van deze instellingen raakt aan de kern van onze beschaving: hoe wij omgaan met de meest kwetsbaren in tijden van chaos. Daarover mag men niet neutraal

zwijgen. Laat dit artikel niet het laatste woord zijn, maar het begin van een nieuwe fase van onderzoek, erkenning en dialoog tussen wetenschap, zorg en samenleving. Dat is de weg van waarheidsvinding, én de weg van menselijkheid.

Met vriendelijke groet,

Armand Höppener